

ЗАКОНОДАВЧІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ДІТЕЙ В УКРАЇНИ

LEGISLATIVE AND DOCTRINAL ASPECTS OF THE LEGAL DEFINITION OF CHILDREN'S STATUS IN UKRAINE

Черняк О.О., аспірантка

Київський університет інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-0991-4477

У статті розкрито певні законодавчі та доктринальні аспекти правового визначення статусу дітей в Україні. З'ясовано, що доктринальні та законодавчі положення дають уявлення про те, як в Україні регулюється статус дитини, а також про те, яким чином Україна адаптує своє законодавство до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей. Так, чинне законодавство України містить поняття «дитина», яке також диференціюється залежно від біологічного віку на малолітню та неповнолітню та окрему категорію «дитинство», натомість поняття «підліток» у законі наразі не закріплено. Актуалізовано визначення терміна «дитина» в українському законодавстві та міжнародному контексті, зокрема згідно з Конвенцією про права дитини, яка визначає такою особою віком до 18 років за умови, що закон, який застосовується, не встановлює іншого. Декларація прав дитини 1924 року мала певний позитивний вплив на розвиток міжнародно-правового регулювання захисту прав дитини. Її норми відображені в Конвенції про права дитини Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, що включає концепцію права на участь дітей у рішеннях, що їх стосуються, а також визначає право на захист від жорстокості та експлуатації. З'ясовано, що ратифікація Україною Конвенції про права дитини постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991 року та факультативних протоколів до неї заклали базис для правового визначення статусу дітей в Україні. Сімейний кодекс України визначає юридичний статус дитини та розрізняє поняття малолітньої (до 14 років) та неповнолітньої (від 14 до 18 років) дитини. Доведено, що закріплення в законодавстві терміна «підліток» відсутнє, хоча його можна зустріти в наукових дослідженнях. Поняття «дитина» та «неповнолітній» в українському законодавстві відображені в різних юридичних контекстах, зокрема у кримінальному праві.

Ключові слова: дитинство, Конвенція про права дитини, права дитини, поняття, ювенальна юстиція, правове регулювання, законодавство, захист, малолітня дитина, підліток.

The article reveals certain legislative and doctrinal aspects of the legal definition of the status of children in Ukraine. It was found that the doctrinal and legislative provisions give an idea of how the status of the child is regulated in Ukraine, as well as how Ukraine adapts its legislation to international standards in the field of child rights protection. Namely, the current legislation of Ukraine contains the concept of a child, which, in turn, is differentiated depending on the biological age as minors and minors and a separate concept of childhood, the concept of teenagers is currently not enshrined in the law. It has been updated that the definition of the term "child" in Ukrainian legislation and in the international context, according to the Convention on the Rights of the Child, which defines child as every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier. The Declaration of the Rights of the Child in 1924 had a certain positive impact on the development of international legal regulation of the protection of children's rights. Its norms were reflected in the Convention on the Rights of the Child of the UN General Assembly of November 20, 1989, laid the foundation of the legal determination of the child status in Ukraine.

The Family Code of Ukraine defines the legal status of a child and distinguishes between the concepts of a minor (up to 14 years old) and a minor (from 14 to 18 years old). It has been proven that the term "adolescent" is not enshrined in legislation, although it can be found in scientific research. The concepts of "child" and "minor" in Ukrainian legislation are reflected in various legal contexts, in criminal law.

Key words: childhood, Convention on the Rights of the Child, children's rights, concept, juvenile justice, legal regulation, legislation, protection, young child, teenager.

Вступ. Актуальність законодавчих і доктринальних аспектів правового визначення статусу дітей в Україні є значною, оскільки основоположні права дітей, які включають право на захист, освіту, охорону здоров'я й забезпечення інтересів дитини, потребують законодавчої підтримки та розвитку як у юридичній доктрині, так і в законодавстві.

Тема стає ще більше актуальною, якщо врахувати негативні демографічні тенденції останніх років. Станом на сьогодні потреба підтримки народжуваності та створення умов для належного розвитку дітей є ключовими завданнями для публічної влади. Відповідно акцент також має робитися на доктринальному розумінні прав дитини – це сприятиме підвищенню обізнаності суспільства про ці права, що є важливим для формування правосвідомості.

Україна як кандидат у члени ЄС прагне узгодити своє національне законодавство із європейськими цінностями та міжнародними угодами й конвенціями, зокрема з Конвенцією про права дитини. Таким чином основоположні права дітей, які включають право на захист, освіту, охорону здоров'я і забезпечення інтересів дитини, потребують законодавчої підтримки відповідно до розвитку національної юридичної доктрини.

Аналіз останніх досліджень. До певних чинників законодавчого визначення та доктринального розкриття правового визначення статусу дітей в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені О. Вінгловська [1], Н. Волкова [2], О. Грабовська [3], І. Доляновська [4], О. Дробиняк (Зубрицька) [5], Я. Костенко, Н. Крестовська [6], М. Логвінова [7], Н. Муринець [8], Л. Ольховик [9], С. Саблук, В. Стещенко, Т. Хуторянська [18-20] та ін. Проте безпосередньо предметом їхнього наукового дослідження аналізована нами проблематики не була. Отже, загалом актуальність цієї тематики відбиває потребу постійного вдосконалення та адаптації законодавства до сучасних реалій і викликів, які постають перед усіма громадянами України незалежно від їх віку.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного міжнародного й національного законодавства та положень учених-юристів розкрити законодавчі та доктринальні аспекти правового визначення статусу дітей в Україні.

Виклад основних положень. Згідно з тлумачним словником української мови «дитина» – це маленька дівчинка або маленький хлопчик, син або дочка незалежно від їх віку [10]. Проте таке спрощене розуміння змісту феномену людської істоти не може задовольнити нас повною мірою. У законодавстві ЄС досі немає конкретного, послі-

довного визначення поняття «дитина». Лісабонська угода поставила перед Європейським Союзом завдання сприяти правам дітей. Крім того Хартія основоположних прав Європейського Союзу гарантує захист прав дітей установами ЄС, а також країнами ЄС, коли вони імплементують законодавство ЄС [11].

Стаття 1 Конвенції про права дитини, ухвалена резолюцією 44/24 Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року (далі – Конвенція), визначила, що «(child): every human being below the age of 18 years, unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier or later». Переклад вказаної норми доводить, що кожна людська істота віком 18 років є дитиною, якщо інше не передбачено національним законом, який декларує настання повноліття раніше чи пізніше [12].

Конвенція містить три основні положення: по-перше, вона вводить поняття «права участі» дітей і визнає значення інформування самих дітей про їхні права; по-друге, порушує такі питання, які раніше ніколи не розглядалися в міжнародних документах: право дітей, що постраждали від жорстокості та експлуатації, на реабілітацію та обов'язок урядів уживати заходів для ліквідації традиційної практики як такої, що шкодить здоров'ю дітей; по-третє, внесено принципи та норми, які раніше фігурували лише в юридично незобов'язальному контексті – питання, що стосуються усиновлення/удочеріння та правосуддя щодо неповнолітніх [13].

Як підкреслює В. Стешенко, преамбула Конвенції про права дитини 1989 року містить посилання на Декларацію прав дитини 1924 р. і можна зробити висновок, що саме ця Декларація започаткувала сучасне міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини, а тому зберігає свою чинність і наразі розглядається як документ «м'якого» міжнародного права («soft law») [14]. Також варто зазначити, що Міністерство юстиції України, за результатами розгляду звернення щодо ратифікації Україною Декларації прав дитини, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, повідомило таке: у розумінні Закону України «Про міжнародні договори України» Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації [15].

Погоджуємося зі спостереженням Т. Хуторянської щодо того, що після ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р. [16] та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [17], де в ст. 24 вказано, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, з боку її сім'ї, суспільства й держави, а міжнародна правова охорона дитинства набуває конкретних обрисів у системі загальнолюдських прав і свобод [18].

Конвенція про права дитини ООН, що ратифікована постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 р. і набула чинності для України 27 вересня 1991 р., визнає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої особи, вона не досягає повноліття раніше [19]. Ратифікований Україною текст дещо обмежений щодо досягнення повноліття після 18 років, що впливає з національної традиції та залишається на розсуд держав-учасниць. Як підкреслює С. Саблук, «саме з цього моменту вперше в історії України дитина починає розглядатися не як пасивний об'єкт батьківської влади, а як пасивний суб'єкт батьківської турботи, тобто дитина наділена самостійним правовим статусом» [20].

Уважаємо, що для цього дослідження не є доцільним зосереджуватися на питанні розмежування понять «ембріон», «плід», «дитина», хоча варто зазначити, що Закон України «Про заборону репродуктивного клонування

людини» у статті 2 визначив, що ембріон людини – це зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів [21]. Погоджуємося з Я. Костенко щодо того, що особливий статус дитини, який виокремлює її як спеціального суб'єкта правовідносин, ґрунтується на віковій ознаці, що характеризує людську істоту [22].

Сімейний кодекс України визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [23]. Спеціальний Закон від 26 квітня 2001 року № 2402-III розкриває, що дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [24].

Станом на сьогодні законодавство України не містить терміна «підліток», однак у наукових дослідженнях і законопроектах він активно використовується. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я пропонує таке трактування: «дитина підліткового віку (підліток) – дитина у віці від 10 до 18 років» [25].

Також низка норм законів містить поняття «неповнолітній» – наприклад, стаття 16 Сімейного Кодексу України (якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав і виконанні батьківських обов'язків [26]; розділ XV Кримінального кодексу України названий «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» [27]. Як слушно зауважує О. Шульц, сучасна юридична наука та законодавча практика розглядають правову дефініцію «дитина» як змістовно ширше поняття, ніж правове поняття «неповнолітній» ... законодавчо визнаний термін «неповноліття» за своєю юридичною природою є лише періодом у житті кожної дитини, протягом якого вона має можливість реалізувати повний обсяг юридичних прав і свобод, закріплених позитивним, як правило, галузевим законодавством певної держави [28]. Дитинство як окреме поняття також міститься в Законі України «Про охорону дитинства» [29].

Вітчизняні науковці оперують також поняттями «ювенальне право», «ювенальна юстиція», «ювенальний правопорядок». Так, О. Опацький під ювенальним правопорядком пропонує розуміти стан упорядкованості правом суспільних відносин у сфері реалізації прав, свобод і законних інтересів дітей, а також у галузі охорони та захисту їх прав від неправомірних дій інших суб'єктів права [30]. Поняття ювенальної превенції застосовується й Міністерством внутрішніх справ України (наказ від 19.12.2017 р. №1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [31]).

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість установити певні узагальнення щодо доктринальних і законодавчих аспектів правового статусу дітей в Україні:

- визначено термін «дитина» в українському законодавстві та міжнародному контексті, зокрема згідно з Конвенцією про права дитини, яка визначає таку особу віком до 18 років за умови, що закон, який застосовується, не встановлює іншого;

- Декларація прав дитини від 1924 року мала певний позитивний вплив на розвиток міжнародно-правового регулювання захисту прав дитини. Зокрема її норми відображені в Конвенції про права дитини Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, що включає концепцію права на участь дітей у рішеннях, що їх стосуються, а також визначає право на захист від жорстокості та експлуатації;

- ратифікація Україною Конвенції про права дитини, факультативних протоколів до неї (це зокрема Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо

торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень та її впровадження в національне законодавство, яке визнає дитину як особу до 18 років, є базисом для розуміння правового статусу дітей в Україні;

– Сімейний кодекс України визначає юридичний статус дитини та розрізняє поняття малолітньої (до 14 років) та неповнолітньої (від 14 до 18 років) дитини. На сьогодні в законодавстві відсутнє визначення терміна «підліток», хоча його можна зустріти в наукових дослідженнях та законопроектах.

– поняття «дитина» та «неповнолітній» в українському законодавстві відображені в різних юридичних контекстах, зокрема в сімейному та кримінальному праві.

Отже, доктринальні та законодавчі положення дають уявлення про те, як в Україні регулюється статус дитини, а також про те, яким чином Україна адаптує своє законодавство до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей. Зокрема, чинне законодавство України містить поняття «дитина», яке також диференціюється залежно від біологічного віку на малолітню та неповнолітню й окреме поняття «дитинство», поняття ж «підліток» у законі наразі не закріплено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 20 с.
2. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: автореф. дис... д. ю. н.: 12.00.03. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 2023. 36 с.
3. Грабовська О.О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 19 с.
4. Дольнянська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 18 с.
5. Дробиняк (Зубрицька) О.В. Інститут ювенальної юстиції як об'єкт філософсько-правового аналізу: автореф. дис... к. ю. н.: 12.00.12. *Філософія права*. 2019. 36 с.
6. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.
7. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
8. Муринець Н.Я. Девіантна поведінка дитини: правовий вимір: автореф. дис... к. ю. н.: 12.00.12. *Філософія права*. 2019. 18 с.
9. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 21 с.
10. Дитина. Словник. UA. 2024. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0> (дата звернення 17.04.2024).
11. Child. Definition. Migration and Home Affairs. 2024. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/child_en
12. Convention on the Rights of the Child. United Nations. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> URL:
13. У фокусі: Конвенція ООН про права дитини. За матеріалами Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). *Права дітей*. 2009. №2 (8). С. 6. URL: <http://p4ec.org.ua/upload/education/library/1345191632.pdf>
14. Стещенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посібник. Харків : Право, 2019. 392 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/2594>
15. Лист 19.09.2015 № Ш-16216/10.2 Щодо надання роз'яснення. Міністерство юстиції України. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#n2
16. Загальна декларація прав людини 1948 р. *Верховна рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Ратифіковано указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. *Верхова Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
18. Хуторянська Т.В. Міжнародні стандарти забезпечення прав і законних інтересів дитини та їх імплементация в законодавство України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. №11. Том. 1. С. 203-205. С. 203. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_1/60.pdf
19. Конвенція про права дитини. *Верховна Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
20. Саблук С. А. Історичні передумови формування правового статусу дитини в Україні. *Університетські наукові записки*. 2006. №3-4. С. 253-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_3-4_38
21. Про заборону репродуктивного клонування людини. Закон України. *Верховна рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15#Text>
22. Костенко Я.В. Правовий статус дитини в національному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №1. С.56. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/14.pdf
23. Сімейний кодекс України. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
24. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст.142. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
25. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я. *Верховна рада України*. 2023. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67795
26. Сімейний кодекс України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
27. Кримінальний кодекс України. *Верховна рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
28. Шульц О.А. Права дитини як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009/3. С. 91-96. С. 94. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22651/18-Shults.pdf>
29. Закон України Про охорону дитинства. *Верховна рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
30. Опацький Р.М. Юридична природа ювенального правопорядку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. №5 (2022). Розділ 1. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. С. 28-31. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270149/265501>
31. Наказ від 19.12.2017 р. №1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>